

SLAVUJ

U HELENSKIH, LATINSKIH I SRPSKIH PESNIKA

I UVOD: SLAVUJ KAO PTICA PEVAČICA.

Kao ruža što je postala najmiliji cvet, jer je svojom lepotom i bojom i svojim mirisom stekla ne avisnost od svakodnevne promene ljudskog ukusa, tako je i slavuj (slâvja, slâvje, slâvlja, slâvič, slâvič, hyp. slâva i slâvica, dem. slâvic i slavújak, pa nazivi koji su došli preko Turaka: bûmbul, i bûlbul) od svih ptica pevačica čoveku najviše omileo. Zanosan i tačan opis njegovih modulacija dao je već Plinije Stariji u svojoj enciklopediji prirodnih nauka.

„Primum tanta vox tam parvo in corpusculo, tam pertinax spiritus; deinde in una perfecta musica scientia: modulatus editur sonus et nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur conciso, copulatur intorto, promittitur revocato, infuscatur ex inopinato, interdum et secum ipse murmurat, plenus, gravis, acutus, creber, extentus, ubi visum est, vibrans, summus, medius, imus. Breviterque omnia tam parvulis in faucibus quae tot exquisitis tibiarum tormentis ars hominum excogitavit“ = „Pre svega, kolika je snaga u tako malenu telu, koliko je istrajan dah; zatim, slavuj jedini ima savršeno muzikalno osećanje. On neprestano po taktu odmerava svoj glas: čas ga neprekidno drži, čas ga moduliše, čas tonove prekida kratkim pausama, čas ih vezuje trilovanjem, čas ton proširuje uvlačenjem vazduha, čas ga iznenada proširuje, a ponekad se dešava kao da sam sebi šapuće, pa ponovo ton zazvuči, pun, dubok, visok, zbijen, razvučen, treštav, jak, umeren, tih. Ukratko, majušno grlo čini sve što je ljudska umetnost s n jvećim naporom mogla da proizvede frulama“ (*Nat. hist.* X 81—82). Ovaj opis našao je odjeka u *Svetoj Rožaliji*, epsko-lirskoj pesmi slavonskog pisca Antuna Kanižlića, gde se Rožalija, diveći se lepotama prirode, divi i slavujevu pevanju, koje ona ovako opisuje:

Kad ujutro rano žuberi, grljuče,
cvrči, glasom kano trči, vije, vuče.
Sad uzvisi jako i radosno zveči,
sad spušta polahko i kano zaječi.

Kao pomoć da viče, žalosno se tuži,
 fi-fi milo fiče, i tužno produži.
 Opet digno grlo ptica kano ljuta,
 čok-čok tira vrlo po trideset puta.
 Mislit ćeš, glas mili pritrgnuvi pukne,
 a ona se sili i još ne zamukne.
 Vrti i obraća tanko bez pristanka,
 i opeć glas vraća na debelo s tanka.
 Sad jedno, sad drugo, glasno, tiho, kratko,
 ljuto, tužno, dugo, sve milo i slatko.
 Neka čovik uči, nikad neće znati,
 što njega nauči pivat narav mati.
 Čudim se, i kako čudo ne bi bilo?
 takov glas i tako malahano tilo!

Da je Kanižlić doista bio pod utiskom Plinijeva opisa kad je pevao navedene stihove, to pokazuju Plinijeve reči „tanta vox parvo in corpusculo“, kojima u Kanižličevu opisu odgovara stih „takov glas i tako malahano tilo“.

Početak i tok njegova pevanja tačno je utvrdio već Aristotel: „Slavuj peva neprekidno petnaest dana i noći kad se gora počne zeleneti; on peva, doduše, i docnije, ali ne više besprekidno. A u toku leta njegovo se pevanje menja; ono nije više raznoliko, ne razleže se i nema modulacija, nego je prostije (*Hist. an. IX 49 B 623 b 21 ss*). Na promenu slavujeva glasa ukazuju i Plinije (X 85) i Elijan (*Hist. an. XII 28*). Aristotel je bio u zabludi kad je rekao da ženka peva isto tako kao i mužjak: ženka samo cvrkuće, a peva ustvari mužjak, i to otprilike do Vidovdana. Tu pojavu konstatuje i naše pesništvo. Danica Marković, na primer, u pesmi *Priželjkivanje* dala je ove stihove:

Zar ne znaš, namerniče, slavuja sudbinu,
 što dokle čeka dragu priželjkuje strasno,
 začaravajući pesmom svu okolinu,
 sam se opija njom duboko u noć kasno?!

A ostvari li ljubav, pesma mu zanemi.

(*Trenuci raspoloženja*, SKZ, str. 116)

Dok je soko sav u naoružanim kandžama i jakom kljunu, kondor u oštrom vidu i velikim krilima kao razvijenim zastavama, lasta u svom kao munja brzom i okretnom letu, kolibar, pernati leptir, u blistavom perju i daleko isplažljivom jeziku, pupavac u ćubi koju raširuje i skuplja kao lepezu, salangana u sluzastoj pljuvački, detlić u jakim lubanjskim kostima i rožnom i bodljikavom jeziku, kukavica u svojoj nemirnoj pokretljivosti, ptice štakare u svom dugom vratu i nogama s izduženim piskom, albatros u dugim krilima kojima se služi kao jedrilima, zlatni

fazan u zlatu i skerletu svoga perja, noj u visokim nogama i veoma muskuloznim butovima, — slavuj je sav u grlu, u čaroliskom izvijanju razliĉnih strofa, kojih dobar slavuj peva dvadeset do dvadeset i ĉetiri (Erehm *Tierleben*, Bd. IV; Sperlingsvögel, 1933, p.164). Njegovo pevanje zaista je ornitološko ĉudo, najlepša muzika što ju je priroda mogla stvoriti, nešto najumilnije što ptiĉije grlo može da proizvede, i zato je taj mali nedostižni pernati pevaĉ davao nadahnuće pesnicima u svima zemljama gde on živi, bigliše, grljuĉe i drobulji¹⁾. Što je ptica kokila (*Rhopodytes tristis*) u indiskom to je slavuj u evropskom pesništvu. Nijedna druga ptica ne nadmaša slavuja ni lepotom, ni umilnošću, ni raznolikošću svoga glasa. Ima ptica koje se, takođe, odlikuju lepim glasom, ali im nedostaje ili raznolikost ili izvanredna jaĉina, koje u slavuja nikad ne doĉijavaju našem uhu. Već su mnogi pokušali da slovima prikažu njegovo pevanje. Jedan primer kako je to učinio C. G. Friderich zabeležio je Stjepan Đurašin u svojim *Pticama*, Deo prvi, Zagreb 1899, str. 66—67. U svom ĉlanku *O slavujima*, I. S. Turgenjev kao naroĉitu osobinu dobra slavuja ističe razgovetnost pevanja, t. j. nemešanje kolenaca, a to su kao razliĉne njegove pesme ili komadi od pesme. Takvih kolenaca Turgenjev je zabeležio i objasnio deset, a njima se najviše odlikuju slavuji kurski i oni oko Berdiĉeva (*Sabrana dela* knj. XVI, Beograd 1935, str. 248—249). Slavuj se najviše raspeva kad, za vreme parenja, svojim strasnim serenadama osvaja ženku. Mnogi su posmatraĉi opazili kako poneki slavuj od silnog naprezanja u nadmetanju padne mrtav (Milan Tomić *Zoologija*, Beograd 1924, str. 241): priželjkivanje mu prekine smrt, i to najlepša smrt, jer umire u ljubavnom zanosu. Ta pojava poznata je i ponekim pesnicima. Stanko Vraz, na primer, u svojim *Đulabijama* (I 44, 1863^a) peva:

Ĉitavu noć (kažu)
s'avulj pjevat mari,
kap krvi iz kljuna
dok mu ne udari.

Ja da svoju ljubav
mogu ispjevati.
ne bih žalio pojuć
slednju kaplju dati.

U Mirka Korolija nalazimo ove stihove:

što pune (lj. ruže)
sladane jeze

burno se trune
i ruše.

¹⁾ Vid. D. Boranić *Onomatopjejske rijeĉi za životinje u slovenskim jezicima*, Rad Jugosl. akad. 178 (1909), str. 84.

Uza šapat strasni	kao slavuji
(jer možda čuše	uzvihoreni,
kroz san svoj krasni	svojim biljisom
noćas plamenu	bludnim, žudnim,
pesmu naših	razbludeni
poljubaca	i pogušeni)
što izumreše	

(*Pesme*, SKZ, 1933, str. 63).

Dok traje taj ljubavni zanos, slavuj, još pre nego je ženka snela jaja, neumorno peva ne samo danju nego, suprotno drugim pticama peyačicama, i po celu noć.

U Šekspirovoj tragediji *Romeo i Julija*, na primer, Julija Romeu, kad ovaj hoće da ode, kaže ovo:

Ta kuda ćeš? Još nije svanulo.
To slavuj peva, nije ševa to
što plašljivo ti uho probi sad,
na ovom šipku peva svaku noć:
veruj mi, dušo, slavuj beše to

(III 5, prevod Laze Kostića).

U našoj narodnoj lirici vri noć od pevanja dvaju slavuja, jer hoće da probude snaju, ženu svojega trećega druga, i da joj predadu svoju miloštu: „od zlata preslicu, na preslici misirsko povjesmo“ (Vuk I, br 652, vid. i br. 623),

Dva slavuja svu noć prepevaše
na pendže u gospe banovice.
Govorila gospa banovica:
„Bog ubio dva slavuja mlada!
Svu noć meni zaspat ne dadoše.“

a ban je obaveštava da to nisu slavuji nego dva junaka koji se vijaju oko devojaka kao i on oko nje (Vuk I, br. 654). U pesmi *Čobanica Rada u Kosovskim božurima* D. J. Filipovića čitamo:

Gorsko nebo nabreklo u noći
srmu toči vrh je'ova granja
— — — — —
A jezero u gorskoj samoći
uljulkuje utvu zlatokrilnu.
Jelen grli košuću pod borjem.
S'avuj ruže zaneo davo:jem.
Noć ljubavi ljubav rada silnu.

Ili u pesmi *Snovi Hajkunini u Kotarskim serdarima* istog pesnika:

Što si tužna, Hajkuna devojko,
 čarne oči zašto su ti sane?
 — Svu noć bulbul pod prozorom poja
 snenu pesmu, mila dado moja:
 „Sablju paše Janković Stojane ...“

II SLAVUJEVO PEVANJE SHVAĆENO KAO NARICANJE ILI TUGOVANJE

Ta činjenica da slavuj peva i noću izazvala je u Helena ispredanje najčudnovatijih legendi oko te ptice pevačice. U prodornoj snazi njenih melanholičnih tonova, koji mogu da se uporede s najčistijim tonovima najlepše flaute, Heleni su nalazili naricanje nekog preobraženog, dakle nesrećnog, čeljadeta, i svugde onde gde je ideja apornitose, t. j. ideja preobraženja ljudskog bića u pticu, uticala i na pretstavu o slavuju, njegovo pevanje shvatano je kao pesma tugovanka.

Najstarije takvo shvatanje nalazi se u Homerovoj *Odiseji*, gde se slavuj prvi put pojavljuje u helenskom, a time i u evropskom, pesništvu. Kad se Penelopa, u *Pranju*, razgovara s Odisejem kojega ona, razume se, još ne poznaje, pričajući mu o svojoj golemoj tuzi, kako je noću, kad svi ljudi počivaju, savijaju ljute brige, pesnik njeno pričanje osvetljuje ovom poredbom:

Kao Pandareju ćerka, slavujica, ptičica siva,
 pesme lepe što poje, kad proleće nastaje rano,
 sedeć na grančici kakvoj u gustome lišću drveta, —
 mnogo previja i glas mnogozvučni iz grla vije,
 žaleći svojega sina i Zetova, Itila milog,
 što ga je nekada mačem u bezumlju posekla svome,
 tako se i meni srce čas amo čas tamo koleba.

(XIX 518—524)

Homerovoj slici služi kao podloga stari etnološki mit o Aedoni, Pandarejevoj ćerci, o kojoj iz Ferekida (frg. 102 Müller), Pausanijina *Putovanja po Heladi* (IX 5, 9) i Eustatijeva *Komentara Odiseji* doznajemo ovo: Aedona se udala za kralja Zeta u Tebi, koji je bio sin Diva i lepe Antiope, a brat blizanac Amfionu, mužu Niobinu (ili Hipomedusinu). Zvideći svojoj jetrvi Niobi što ima dvanaestoro dece, šest sinova i šest ćerki, a ona samo dvoje, sina Itila i ćerku Neidu, Aedona htela da joj ubije najstarijega sina, Amaleja, koji je s njenim sinom spavao u istoj odaji, ali u zabuni ubije svoga sina, Itila. Na njene očajne molbe Div je pretvori u slavuja da svakog proleća bolnim pevanjem može oplakivati svoje dete. Čini se da je ovaj stari mit, kao i onaj o Niobi presađen u Beotiju iz Anadolije.

U dobnije doba izgrađena je sasvim drukčija anadolska versija toga mita. Oslanjajući se na Nikandrove *Pretvorbe*, u

kojima se pričalo o ljudima pretvorenim u životinje ili biljke, i na *Ornitogoniju* (= Pesmu o postanku ptica), koja je smatrana kao delo tobožnje stare delfijske sveštenice i pesnikinje Eeje ili tobožnjeg, inače nepoznatog, pesnika Beja, mitograf Antonin Liberal, koji je živeo u vreme Antonina, sačuvao nam je u svom *Zborniku pretvoraba* ovaj oblik te verzije. Aedona, žena stolara Politehna u Kolofonu, živela je sa svojim mužem u srećnom braku sve dotle dok se, u obesti svojoj, nije pohvalila da je srećnija od Here. Duboko uvređena, žena Divova pošalje joj u kuću Eridu, boginju nesloge, svađe i borbe, da ih ona zavadi. Politehno i Aedona stanu se nadmetati u izradi umetničkih radova. On je izrađivao stolicu, a ona tkaninu. Herinom pomoći Aedona odnese pobeđu, i stoga joj muž, prema ranijoj pogodbi, morade dovesti robinju. On otputuje u Efes Pandareju, svome tastu, i od njega dovede Aedoni kao robinju svoju svastiku, Helidonu, koju je na povratku, od jada što ga je Aedona pobedila, zaveo, ošišao joj kosu, navukao joj ropsko ruho i zapretio da će je ubiti ako oda njegovo nasilje. Jednog dana Aedona slučajno čuje kako se Helidona pored kladenca svome krčagu jada na svoju tešku sudbinu. Na taj način Aedona u robinji prepoznala svoju sestru. Da bi se osvetila Politehnu, ona zakolje svoga i Politehnova sina Itila, raskomada sa sestrom njegovo telo i stavi u kotao nad vatrom. Potom sestre izveste jednu susetku da će se brzo vratiti i, pošto su je zamolile da mesom posluži Politehna, pobegnu svome ocu u Efes. Muž otkrije zločinstvo, pođe za njima u poteru i stigne u tazbinu. Ali tu ga Pandarej uhvati, namaže medom i vezana ostavi u polju da ga sunce prži i muve ujedaju. Tada se Aedona seti svoje stare ljubavi i pohita nesrećniku da ga brani od muva. Razjareni roditelji i brat htedoše da ih zbog toga ubiju, ali se Div sažali i celu porodicu pretvori u ptice: Politehna u detlića, njegovu ženu u morskog vodomara, Aedonina brata u pupavca, Pandareja u orla štekavca, Aedonu u slavuja, a Helidonu u lastavicu.

Ima i antička verzija toga mita. Nju su dramatisali Sofokle u svome *Tereju* i Filokle u tetralogiji *Pandionidi*, a Livije Andronik i Akcije preneli na rimsku pozornicu. Taj mit se sastoji u ovome. Prokna, ćerka atinskoga kralja Pandiona i žene mu Zeuksipe uda se za kralja Tereja, koji je vladao tračkim narodom u Daulidi, fokidskoj oblasti. Kao danas, Daulida je i tada bila omiljeno boravište slavuja, pa su zato mnogi helenski pesnici slavuja nazvali i „daulidskom pticom“ (Thuc. II 29). Posle nekog vremena Prokna se zaželi svoje sestre, Filomele, i zamoli muža da ode po nju i dovede je u goste. Terej ode, izmoli u tasta svastiku i povede je, ali se, u isti mah, i neodoljivo u nju zaljubi. Kada je stigao s njome u svoj kraj, on je obljubi, odreže joj jezik i zatvori je da greh ne bi odala svojoj sestri. Ali Filomela kao Atinjanka, a sve su Atinjanke izvanredne tkalje i vezilje, izveze na marami znamenje svoje nesreće

i pošalje rad Prokni, i ova sestru oslobodi. Prokna, za osvetu, u sporazumu sa sestrom, zakolje svoga i Terejeva sina Itija, priredi ga kao jelo, iznese ga mužu na sofru i pobegne sa sestrom. Kada Terej sazna što su učinile, stane ih goniti, ali bogovi pretvore Tereja u jastreba (u Sofoklovoj tragediji u pupavca), Proknu u slavuja, Filomelu u lastavicu. Zato se u Sofoklovoj tragediji pupavac kloni slavuja i lastavica i boravi na pustim brežuljcima i u dubokim šumama, dok u mitografa Konona (31), u romanu Ahileja Tatija (V 5) i u Elijana (N. a. II 3) on progoni te ptice.

Pupavčev glas tumačen je kao traženje žene i svastike (πῶ πῶ = gde gde) ili kao naricanje za Itijem. Međutim, filozof Platon kaže za to, na usta Sokratova, ovo: „A ljudi, zbog straha od smrti, i kleveću labudove i kazuju za njih da oplakuju svoju smrt i da od žalosti pevaju, a ne vode računa da nijedna ptica ne peva kad je gladna, ili kad je zima, ili kad kakvu drugu muku muči, ni sam slavuj, ni lastavica, ni pupavac, a baš za te ptice kažu da od žalosti pevaju žalosne pesme.“¹⁾ A razrezani jezik u laste i njeno cvrkutanje dovedeno je u vezu sa Filomelinim izrezanim jezikom (Zenob. III 14). Kako lastavica ima smeđ vrat, a slavuj je uopšte smeđe boje, smatralo se da su to tragovi Itijeve krvi. U starih slavujevo pevanje ostavljalo je, dakle, utisak nekog naricanja i oplakivanja.

Da navedemo za to shvatanje nekoliko primera.

U Eshilovu *Agamemnonu* kaže hor Kasandri:

Mahnita si, u zanosu proročkom,
pesmu jadikovku ti
sama sebi pevaš kao slavuj siv;
večno tužan, on u bolnom srcu svom
uzdiše za Itijem, za Itijem,
sav mu život čemeran.

A Kasandra odgovara horu:

Ah, ah! Lepa li stiže kob slavlju glasovitu!
Pernatu haljinu bozi joj dadoše,
suza ne proliva, život joj sladak sav,
a mene čeka udar strašne sekire!

(St. 1140—1149)

Drugi primer. U Sofoklovu *Edipu Kolonskom* hor peva krasnu pesmu u kojoj Sofokle slavi lepotu dubrave Eumenida u svome zavičaju Kolonu. To mesto je puno masline, loze, smokve, mrče i lovora; na njihovim granama roje se i pevaju grloviti slavuji s kojima se nadmeću neumorni zrikavci zvuko-

¹⁾ Platon *Fedon ili O duši*, s grčkog preveo i objašnjenja dao D-r Miloš N. Đurić, Beograd 1937, str. 53.

lije; ćilim njegove zelene doline izvezen je šafranom, sunovratom, ružom, ljiljanom, perunikom i ljubičicom, kojih se bure nikad ne dotiču, a svako jutro, uz ćarlijanje jutarnjeg povetarca, osvežava ih najčistija rosa s neba, a obdan orošavaju bistri vali rečice Kefisa, koja skuplja sve vode atinske ravnice, t. j. cele oblasti koju okružuju gore Egalej, Parnet, Priles i Himet; nad njenom vodom u kakvu prirodnom, senovitom koritu, a u šarenoj svetlosti veselo se igraju vilini konjci, opijeni sunčevim zracima. U Kolonu je bilo imanje Sofoklovo; tu se pesnik rodio, tu je živeo i, uz umilno priželjkivanje slavuja i uz veselo žuborenje vala, držeći na kolenima voštane tablice, pevao svoje tragedije. Pomenutom pesmom hor kolonskih staraca obraća se Edipu, koji je, progan iz Tebe, stigao u svešteni lug Eumenida. Ona počinje ovako:

Najlepšem, goste, naselju
stiže u kraju ovome,
što krasne konje neguje,
belome dođe Kolonu.
Tu se zelene dubrave,
glasovit slavuj doleće,
u tanan bršljan spušta se

da tužnu pesmu izvija
u svetom lugu kitnjastom,
što rodom rađa stostrukim,
zrak sunčev njega ne pali,
bura ga vetrom ne bije.
Bakho ga ves'o pohodi
s buljkom vila pratilja.

(st. 668—680)

Treći primer. U Euripidovoj *Heleni*, gde se pesnik poveo za Stesihorovom *Palinodijom*, po kojoj je samo utvara Helenina pošla u Troju, a sama Helena ostala u Egiptu kod kralja Proteja, prva strofa II-e stajaće pesme glasi:

O slavuju, milopojče,
što gaj Muza ti veseliš
pjesmom najpojastijom,
pridruži se sada nama,
pa da s nama pjesmu složiš,
pjesmu našu žalosnu,
Heleninu pretužnu
Ilijkinja čemernu,

čemernu i kukavnu
sa kopalja helenskih,
kada morem uzburkanim
u Heladu po Helenu
Parid stiže zlosrećni
i odvede praznu sliku
Afroditin miljenik.

(St. 1107—1121; prevod Nikole T. Đurića.¹⁾)

Slavuj kao ptica koja svojim pevanjem izaziva utisak naranjanja pojavljuje se i u našem pesništvu. Dinko Ranjina, čije se pesništvo napajalo na klasičkim izvorima, obuhvata u jednoj pesmi i stari mit o Prokni i Filomeli:

Na grani kad stoji od duba zelena
ki slavie uspoje sva pjenja medena,

¹⁾ Upor. i Soph. *Ai.* 628, *Trach.* 969, *El.* 147, Eur. *Hel.* 100 s., *Phaeth.* frg. 773, 22 ss., *Rhes.* 547 ss.

tađ stari plač svoj, znaj, ponavlja u sebi,
 kt nekad na svit saj patit mu trijeba bi,
 i cvil taj on slidi koliko na sviti,
 koliko jur vidi da može cviliti.

Tako ja, kad poju nebacav pjesnim tim.
 ne poju, no broju me tuge ne patim.

(*Pjesni razlike*, 78)

U Njegoša je slavuj veoma blizak onom u helenskom verovanju. Zaljubljeni Vuk Mandušić baš slavujski priželjkuje lepu snahu bana Milonjića:

Pade kosa do niže pojasa;
 poče kosu niz prsi češljati,
 a tankijem glasom naricati
 kako slavlja sa dubove grane.
 Tuži mlada đevera Andriju

— — — — —
 Tuži mlada, za srce ujeda

— — — — —
 i ja plačem kao malo dijete.

(*Gorski Vijenac* 1290 i dd)

Naricanje slavlje Njegoševe veoma liči na naricanje helenske Prokne. Ono kao da ukazuje na to da su i stari Srbi verovali da je neko čeljade pretvoreno u slavlju. To se može prihvatiti utoliko pre što Njegoš već spominje jednu apornitosu, sličnu apornitosi Prokne: verovanje da su se ćerke cara Lazara posle Kosovske bitke pretvorile u kukavicu i kukaju za ocem, pa se zato ne smeju ubijati (*Gorski Vijenac*, st. 185—187), a različitih apornitosa puna je naša narodna pripovetka. Vuk u *Rječniku* s. v. kukavica navodi narodno verovanje da je kukavica pre bila žensko čeljade, koje je za umrlim bratom toliko tugovalo da se pretvorilo u kukavicu. Atička verzija helenskog mita dobila je, zacemento preko Italije, paralelu u hrvatskoj priči o Brojni i Filumeni, koju je u Bakru čuo, zabeležio, protumačio i uporedio sa stariim mitom Krsto Pavletić u svom radu *Grčka priča o Prokni i Filomeli kod Hrvata*, Vienac XXVI (1894), str. 320, 333, 349, 362.

Slavujevo tugovanje nalazimo u pesništvu Alekse Šantića. Druga strofa njegove pesme *Ali-begov sevdah* glasi:

Po baštama mojim popanula trava,
 tu mi nema đula ni zumbula plava,
 ni šeboja gustog, kada sabah svane
 da mi sabah dušom mirisati stane.
 Sve uvehlo, samo još sevlja stara
 kada vjetar duhne s vjetrom razgovara,
 i tugu je bulbul sa zelenih trska
 i hladni šedrvan hladnom vodom prska.

U njegovoj pesmi *Spomenci* nalazimo ove stihove:

A u nježnu pjesmu, u zelenom lugu,
slavujak je tiho pleo svoju tugu.

Dodajmo još da u nekoliko njegovih pesama slavuj ima atribut „sjetni“.

Dok u Njegoša slavuj nariče, u A. Šantića tuguje, to u pesmi *Slavuj Milete Jakšića* jeca:

U dubokoj noći stari park je sluš'o
kako budan slavuj svoju čežnju peva;
na zaspalom zbunu tiho je drhtala
mesečina bela, tuga mesečeva.

i dok je drhtala bela mesečina
i jeca o slavuj u noćnoj tišini,
tiho su plakale sa mnom uspomene
kao tužne, blede žene u crnini.

III SLAVUJ KAO GLASNIK PROLEĆA

Pored lastavice, kukavice, jastreba kokošara, kerila, helensko pesništvo i slavuja slavi kao glasnika proleća. Sapfa, na primer, pozdravlja ljupku pticu lastavicu (frg. 86 Diehl) i „slatko-glasnog slavuj, vesnika proleća“ (frg. 121). Isti smisao ima i epitet „Divov glasnik“ što mu ga prideva Sofokle u svojoj *Elektri*, st. 149.

U prethodnoj glavi upoznali smo lepotu Kolonske dubrave. Ali u helenskoj književnosti ima još jedna izvanredno ubava dubrava, i ona sva kipti od stoglasnog žubora svakojakih ptica. U njihovu horu ima svoje mesto, razume se, i slavuj. Ta dubrava jesu Aristofanove *Ptice*. S onim što je u njima atinski komediograf iskliktao o toj ptici može se u celokupnoj svetскоj književnosti meriti samo ono što je o njoj ispevao engleski pesnik Dž. Kits u svojoj *Odi jednom slavuju*.

Oblivene sjajem neiscrpne mašte, nasmejjane ljupkosti i zrele umetničke snage, *Ptice* su jamačno najgenijalnija i najblistavija Aristofanova komedija. To je veoma vesela i duhovita travestija svih političkih, socijalnih i verskih planova o popravljaju i usavršavanju sveta, ismejavanje utopističkih sanjarija polugladnog proletarijata o sitom i besposlenom životu.

Dvojici atinskih građana, Piteteru i Euelpidu, dodijale neprestane parnice i druge neprijatnosti u Atini, pa zato oni podu pupavcu, negdašnjem tračkom kralju Tereju, koji je bio oženjen Proknom, ćerkom atinskog kralja Pandiona. Došavši do neke stene na kojoj se nalazi pukotina, oni zakucaju na stenu, i najpre se pojavi pupavčev sluga, jer pupavac kao negdašnji kralj i sad ima svoga slugu, a uskoro i sam gospodar, pupavac,

izide kao čovek s kukastim kljunom i s perjanicom mesto kreste na glavi. Odeven je u tragičko ptičije ruho, koje donekle potseća na kraljevske haljine. Putnici mu saopšte svoju želju da im kaže kakav tih i miran grad gde bi se oni skrasili kao na mekanu runu. Ali Terej im ne može pomoći, jer im se nijedno mesto što im ga predloži ne sviđi. Tada Piteteru sine u glavi genijalna ideja: mogao bi se u vazduhu među pticama osnovati nov grad. Ako sve ptice zajedno utvrde vazдушnu državu, moći će zavladati bogovima i ljudima. Jer, šta će bogovi kad im ptice kroz svoju državu ne propuste mirise od žrtava što ih ljudi bogovima prinose? Moraju od gladi umreti. Tereju se veoma sviđi taj plan, i on odmah reši da sve ptice sazove na zbor. On najpre probudi slavlju, svoju drugaricu, da mu pomogne u tome. Njih dvoje prizivaju ptice, i one se odmah stanu skupljati. Kad su se ptice iskupile i sastavile hor, Piteter i Euelpid razlažu im da su ptice starije od bogova, da su nekad one bile gospodari sveta, i da to ponovo mogu postati ako u vazduhu osnuju ptičiju državu. Sve ptice prihvataju njihov plan i odmah krenu na posao. Slika te države, koja se po maglama i po vazдушnim prostorima zove Nefelokokigija, t. j. Kuku-maglaj grad ili kukavičnjak u oblacima (Zemlja Nepostojka), izrađena je s mnogo ljubavi i s punim poznavanjem vazduholjubivih, živahnih, lakih, bezazlenih, ljupkih, nežnih i pesmoljubivih pernatih stvorova, koji žive u slobodi, bez brige, i u kojima je živa, smela, obesna, atički-pijana i čarobno-tvoračka mašta pesnikova naslikala lude ambicije nemirnih Atinjana, njihova nervozna očekivanja, pošto je sjajno opremljena mornarica otplovila radi osvajanja Sicilije. Na pitanje, ko sagradi tako silan grad, jedan glasnik ptičiji odgovara:

Ta ptice, niko drugi. Ne bi misirskih
nosača tu, ni klesara, ni tesara.
Sve rad je njihov, — ja se moram diviti.
Sa juga došlo triest hiljad' ždralova, —
za temelje se nagutali kamena.
To kljunovima otesali brkuti,
i deset hiljad' roda čerpić gradilo,
u vazduh ozdo vodu vivci nosili
i druge kojekakve ptice močvarske.

(st. 1133—1141)

Guske su kopale ilovaču, a nosile je čaplje i lastavice, patke nosile čerpić, a pelikani bili tesari. U taj grad zbog svojih usluga ulaze i ona dva Atinjanina pretvorivši se u ptice. Iridi, koju je Div poslao ljudima da im naredi neka bogovima prinose žrtve, Piteter saopštava da sada svetom vladaju ptice, a ne bogovi, pa je protera. U novoosnovani grad dolaze različni neželjeni gosti sa zemlje, želeći da se u njemu nastane, ali nova vlada, kojoj je na čelu Piteter, sve ih redovno vraća uz pijusak

batina. Tako ptice obezbeđuju svoju državu, ali glavna svrha još nije postignuta: uzimanje vlasti od bogova. Da to postignu, pomaže im titan Prometej, koji i u ovoj prilici ostavlja bogove siledžije i staje na stranu ptica. Zakukuljen i zaštićen štitom od sunca da ga bogovi ne bi primetili, on se došunjao i saopštava da bogovi pate od gladi, jer im niko više ne prinosi žrtava; naročito su gladni varvarski bogovi, koji Divu prete ratom ako im ne otvori sva trgovišta da mogu nabavljati razrezani drob. Zato će od bogova doći poslanici da traže mir, ali ptice neka se ne mire sve dotle dok im Div ne preda svoje žezlo, a Piteteru svoju ćerku Basiliju (Vlast) za ženu. Prometejev savet pada na dobro tle. Uskoro doista dolaze Posidon, Herakle i varvarski bog Tribal, i oni, najzad, radi mirisnih žrtava prihvataju ptičije zahteve, i Piteter slavi svadbu kod koje su sve ptice prisutne.

Ceo komad, izatkan od najtananije mašte, nije drugo nego fina satira na lude snove lakomislenih Atinjana, na njihovu šašavu pomamu za pravljenjem projekata, na lakoverno građenje vazdušnih kula, na nerealno očekivanje zemlje dembelije.

Jedno od najlepših mesta u tom komadu jeste pesma koju peva pupavac i njome saziva ptice, a prati je frulom slavuj. Ona je puna slatkih onomatopeja.

Epopopopopopopopoi!
 Io io, ito ito ito ito!
 Ovamo hajdete, drugari pernati
 što zobljete po rodnoj njivi seljačkoj,
 vi neizbrojni buljuci, ječmojedi,
 zrnoberi brza leta štono
 prevrćete, sitno cvrkućete,
 i na brazdi skakućete,
 grudve zemlje često prebirate,
 slatko žuboreći
 tio tio tio tio tio tio tio!
 i vi što na bršljanovim grančicama
 ključate u bašti, —
 i vi planinkinje, jagodarke, maslinarke,
 na moj poklič sletite mi amo
 trioto trioto totobriks!
 i vi što u dolu pored bara proždirete
 komarice ljute, i vi jata s rosnih njiva,
 i vi stanovnice ljupkih maratonskih polja,
 i ti, ptico šaròkrila,
 leštarko, leštarko, —
 vi što nad valima lebdite morskim
 i sa galebom letite složno,
 doletite amo da čujete novost!
 Rodove svih dugovratih pticâ
 ovde sada sazivamo.

Jedan starac doš'o nam je uman
 s novom mišlju. —
 nova dela sad nam snuje.
 Sve sad na zbor pohitajte!
 Amo, amo! Amo, amo!
 Torotorotorotorotiks!
 Kikabau, kikabau!
 Torotorotorotorolililiks!

(st. 227—262)

Veoma uspelo, glasno podražavanje slavujeva pevanja slovima i slogovima Aristofan daje na više mesta: na primer osim navedenih, st. 267: torotiks, torotiks, st. 738: tio tio tio tio tio tio tiotinks (isto tako st. 741, 743, 751) i st. 747: to to to to to to to to totinks.

U parabasi ove komedije ptičiji hor se obraća slavuju kao glasniku proleća:

Premila, slatka plavojko,
 ptičice meni najdraža,
 drugarko mojih pesama,
 pratiljo moja, Slavice,
 stiže mi, stiže, osvane
 s pevanjem svojim umilnim!
 Zapevaj pesmu prolećnu,
 u frulu zvučnu zasviraj
 i prati moje stihove!

(st. 676—684)

Kao glasnik proleća slavuj se pominje i u Meleagrovoj pesmi *Proleću*, zajedno sa zimorodom, lastavicama i labudom:

Već je minula s neba vetrovita, ledena zima,
 smeši se proleće cvetno i njegovo ružično doba;
 crna se zemlja cela ukasila travkom zelenom,
 svugde rastinje buja i mladim se odeva listom;
 zora, okrepa bilju, sad livade natapa rosom,
 one je s ošmejkom piju, a ružica rasklapa čašku.
 Pastir u sviralu svira, od svirke se razleže gora;
 prava su radost kozaru belorune kože i jarad.
 Široko more se peni, brodari valove seku,
 blagoga Zefira dasi nadimaju njihova jedra.
 Već grozdobnosnom Bakhu sva čeljad radosno kliče,
 cvetom i bršljanom kitnim svu kosu kiti i krasi.
 Pčele, govode seme, izgrađuju prekrasno delo, —
 frmke obilaze svoje i bele prave lepote,
 šuplje izvode saće od voska tek salivena.
 Svugde se ptičiji rod u pevanju nadmeće zvonko:
 galeb nad valima, lasta pod čadavim cvrkuće krovom,
 labud na obali reke, u dubravi čuje se slavuj.

Ako se listak na bilju veseli i zemljica buja,
 pastir u sviralu svira, lepòruno uživa stado,
 ako brodari plove, a horove Dionis vodi,
 ori se cvrkut ptica i zuka trudòljubnih pèela,
 zašto i pevač ne bi u proleću zapev'o milo?

Pesnici navedenih pesama nemaju toliko na umu slavujev povratak u helenske krajeve koliko njegovu pesmu, koja pretstavlja jedno od najboljih obeležja proleća. Jedini Filip Sidonjanin (Anth. Pal. IX 88) jasno ukazuje na slavujevu seobu, koju on dovodi u vezu s njegovim pevanjem. To je lepa anegdota o slavuju koji zbog jakog severca jedva preleće more, i zato ga na svoja leđa uzima i prenosi delfin, koji u njegovu pevanju nalazi najlepšu nagradu za svoj trud. Pesnik ne ističe godišnje doba, ali kako se pesmica zacemento osniva na pretstavi da slavuja u letu ometa severac, treba pretpostaviti da je on sa svoga zimovnika na jugu leteo prema severu, dakle se vraćao u severnije krajeve. Osim toga, treba imati na umu da on peva samo u doba te seobe, jer u jesen njegovo grlo presuši¹⁾.

Gorka mitološka primesa koju je donela ideja apornitose nije, dakle, Helenima nimalo smanjila onu radost koja ih obuzima kad čuju slavujevo pevanje. Oni su u njemu čuli ne samo narančanje čeljadeta pretvorena u slavuja nego i glas Muze koja slatkim melodijama razveseljava srce čovekovo i poziva i staro i mlado da se raduje vaskrsloj prirodi.

Kao glasnika proleća slavuja nalazimo i u našem pesništvu. Branko Radičević, na primer, i sam slavuj koji otvara proleće srpske novije književnosti, u najlepša dela božja ubraja u *Molitvi* i ovu ptičicu:

Tiu reku, silno more,
 i pod nebom orla gore,
 i nad orlom šarnu dugu
 i slavuja u tom lugu,
 i još njegov glas umilni
 ti satvori, Bože silni!

Slavuj, drugar lipa, jagodica, đurđica i ljubica, jeste stalan sastavni deo Brankova fruškogorskog pejzaža, gde on svojim „glasom umilnim“ razgaljuje umorne putnike. U *Đačkom rastanku* ima slika stražilovačke prirode koja potseća na Hesiodov beotski pejsaž u *Poslovima i danima* (st. 528—96):

Pa umoran sestri u zalađe
 u zalađe kraj kakvoga vrela,
 tu otrti teški znoj sa čela,
 latiti se bele pogačice,
 prismočiti kakve pečenice,

¹⁾ A. Pischinger *Der Vogelzug bei den griech. Dichtern des klass. Altertums*, Eichstätt 1904, pg. 10.

povratiti srce gladno, trudno,
 vode ladne napojiti žudno, --
 vodu piješ, a vrelo žubori,
 a nad tobom lipa mirisava,
 a slavuji svud poju u gori,
 a kraj tebe cvetici i trava!

U ptičijem orkestru koji začinja fruškogorski proletni pejzaž u Jovana Grčića-Milenka najviše se čuje slavuj. Iz Grčićeve poezije navodim kratku, izvanredno izrađenu i sažetu pesmu *Svečan trenutak* u ciklusu *Mozaik*:

Slavuja čedno jato
 sa vite peva grane, --
 prekrasno, umiljato,
 ori se na sve strane.
 Planinski potok stao;
 brz lahor tiše pirnu;
 dalje im poči žao,
 tako ih pesma dirnu!

Kao ptica koja proleće čini prolećem slavuj se pojavljuje i u mnogih drugih srpskih pesnika, naročito u Alekse Šantića, u čijoj poeziji kao da se slavuj najviše raspevao, jer ga nalazimo u devedeset njegovih pesama. U pesmi *Omar* na primer čitamo:

Sva prošlost bliska pred njime se javi:
 ovdje, na sofi, ispod ovih grana,
 u pozno veče proljetnijeh dana,
 kad prepun rose trepti zumbul plavi,
 kad slavuj pjeva i miriše igda,
 ovdje je prve slatke snove snio
 ovdje je zlatnom dušom ljubljen bio,
 i sreća nije odlazila nigda.

Dok u pesništvu Vojislava Ilića grakću gavrani i vrane, i huću jejjine i soye, a slavuja nema, on se čuje u lirici Milana Rakića. U pesmi *Želja*, gde moli Boga da umre u jesenje noći, nasmejan i vedar:

kao jednim mahom, u mladačkoj moći,
 pod raskošnim sjajem septembarske noći,

on poziva dragu „u svetlost, u polja, u cveće“, da se tu, daleko od ljudi i jada, a „bez dosadne, glupe komedije smrti“, s njome oprosti:

Pa dok iz daljine grmi gradska jeka
 i zabave puste što nize čoveka
 i bučno veselje tajanstveno huji,
 zapevaće negde skriveni slavuji

i priroda cela zašumeće strasno,
i polje, i gore, i bašte, i vrti,
sve što u njoj živi pozdraviće glasno
svečani dolazak ravnodušne smrti.

Koliko god može biti lepa antiteza slavuja i smrti, čovek se buni na neskladnost koja je proizišla iz Rakićeva slaba ornitološkog znanja: slavuji ne pevaju u septembru, nego u aprilu i maju. Kao u Kostićevoj pesmi *Slavuj i lala*, i u Rakića je slavuj zlokoban, ali u drugom smislu. U pesmi *Osvit*, on zna da je mrtvilo u noćnoj tišini „pusta varka“ i „obmana hladna“, jer sve životom buja, i gledaju ga hiljade očiju:

I čujem kako zlokobni slavuji
poju u lišću visokih drveta,
i pored svega strahovito huji
starinska pesma o taštini sveta.

U *Minaretu* ima pejzaž, pun ptičije simfonije:

Voćnjaci, cveća i pesama puni,
gde začikuju kosovi slavuje,
i na ovcama, zaraslim u vuni,
klepetuše što ravnomerno bruje.

Drugi stih u toj strofi potseća na stihove u jednom Teokritovu epigramu:

zvonku pesmicu svoju glasićem prebira milim
proletna ptica kos, — dršće, treperi mu glas;
njemu odgovara sivi slavujak, — sve tuži i tuži
mali mu izliva kljun pesmu slatku k'o med.

Slavuja s kosom nalazimo u pesmi *Jednog proletnjeg dana* Milete Jakšića:

Proleće je. Trava buja, cveta cveće,
blagi povetarac grobove obleće,
uokolo gora lista, život, vreva,
zviždi kos u šumi, slavuj klikće, peva.

IV SLAVUJ KAO ZNAMENJE LJUBAVI

Slavuj u starih nije samo nenađmašan zvukolija i glasnik proleća, nego i znamenje ljubavi.

U Aristofanovim *Pticama* sam Erot, zlatokrili bog ljubavi, izlegao se iz jajeta što ga je crnokrila Noć snela u beskrajnom krilu Mrakovu (st. 694—697). U Teokritovim *Sirakušankama ili Ženama o prazniku Adonidovu* Eroti su ovako naslikani:

Šatori tu se zelene od mekana sazđani kopra ;
 Eroti, krilata deca, lepršaju kao po stablu
 kada slavujevi ptići od jedne grane do druge
 okolo pršu da svoja ogledaju slabašna krila.

(Buc. XV 119—122)

I u Longovoj pastirskoj pripovetki *Dafnid i Hloja* s'arac Filita, onaj koji o Erotu govori da njime teku potoci, duvaju vetrovi, mirišu cvetovi i zapaljuju se bikovi, a i sam da je u mladosti voleo Amarilidu, prikazuje mladog, lepog i krilatog boga ljubavi kao slavujče što prše s jedne mirtine grane na drugu (II 6).

Takav slučaj pojavljuje se i u našem pesništvu. U jednoj narodnoj pesmici

Đevojčica slavuja budi,
 slavuja probudi :
 „Ustani se, tihi slavjo,
 lužanine moj,
 Ostav' luge tvoje zelene,
 poslušaj mene“ itd.,

pa mu kazuje svoj ljubavni san da ga ispriča njenu draganu (Vuk V, br. 310). Tu se, dakle, slavuj uzima kao glasnik ljubavi, a u pesmi *Bumbl i slavica* on kori svatove što vode mlado za staro (Vuk V, br. 484).

Helenski motiv o slavuju kao simvolu ljubavi, koji je najlepše izrazila persiska lirika kad u svima varijacijama opeva ljubav između slavuja i ruže, nalazimo u lirici Laze Kostića. U pesmi *Slavuj i lala* on je taj motiv razvio ovako: Slavuj se obraća lali s pitanjem zašto se snuždila te ne gleda na njegovu granu, i zašto je savila svoje bele listove, pa produžuje:

Koliko zora, koliko noći
 u pesmi samo bdim,
 i opet imam s čime ti doći,
 i opet imam s čim!

A zar ti nikad, nikada meni
 ni jedan iz duše miris ?
 ni konak jedan u čašicu belu
 u liska meki niz ?

L a l a :

Koliko volim, koliko ljubim
 tvog srca divotan klik,
 koliko te ljubim, toliko slutim
 da si mi zlokobnik.

Mirisi moji tvoje su pesme
 uzdasi tvoji svi,
 sve što si rek'o, sve što si dah'no,
 u grudma mojim spi.

Zato ona i čuva svoj miris, jer kad bi otvorila svoje listove,
sav bi mu miris dala

i ne bi bilo mirisa više,
uveo bi ost'o lis',
da ga raznesu vetri i kiše,
večiti plač i briz.

Bela lala tako zbori,
tako žali, tako tepa,
a slavujak sve je kori:
daj mi dušu, dušo lepa!

Jesu li se pogodili
preko noći ili nisu —
tek u zoru opet lala
nije bila pri mirisu.

Slavuja i zoru kao simvole najveće miline nalazimo i u Kostićevoj poslednjoj pesmi *Santa Maria della Salute*, jednoj od najlepših pesama ne samo u njegovoj nego i u celokupnoj srpskoj lirici. Tu on o svome ženskom idealu, koji je u njega postao i dragana, i Muza, i Madona, ovako peva:

Tad moja vila preda me granu,
lepše je ovaj ne vide vid,
iz crnog mraka divna mi svanu,
k'o pesma slavlja u zorin svit,

svaku mi mahom zaleči ranu
al' težoj rani nastade brid:
Što ću od milja, od muke ljute,
Santa Maria della Salute?

Dok se slavuj Branka Radičevića, Alekse Šantića i drugih pesnika gubi u opštem tipu srpskoga luga, kao treptavi zelenokrili konjic u jedrom zelenilu livade, slavuj u Jovana Jovanovića već je izrađeniji, on je uokviren u finu erotsku sliku, i ona pretstavlja jedno od najdragocenijih priznanja slavujevu ljubavničkom grlu. Takav je on u pesmi *Tajna ljubav*, koju celu navodimo:

Uzdahnula devojka,
uzdahnuo i ja,
uzdisaji njen i moj
jedan drugog vija.

Leteli su okolo
po cvetov'ma svima,
zumbul trenu pa oba
u sebeka prima.

A slavuj se napio
iz čaše zumbula,
lin'o pesmu iz srca
zora ga je čula.

Čula ga je devojka,
čuo sam ga i ja,
opet uzdah njen i moj
jedan drugog vija.

Zna se mesto izbrano
naših uzdisaja,
otkud slavuj svaku noć
srdašce napaja.

A ujutru peva nam,
mi slušamo nemo,
pa sve bolje i bolje
pesmu razumemo.

O, zumbule, zumbule,
o, ti zoro sjajna,
o, proleće, proleće,
o, ljubavi tajna!

Kakva metamorfosa, upravo metempsihsosa ljubavne žudi! Kakva ilustracija Diotimine teorije o katarsi ljubavi u Platonovoj *Gozbi!* Izvila se dva uzdisaja što slute sreću, jedan iz grudi dragoga, drugi iz grudi dragane, srećno se našli i spojili, te lete veselo po prolećnom cveću. Kad su stigli do zumbula, on zatrepće i oba ih prihvati u svoju mirisnu čašku, gde oni postanu rosa. Iz čaške zumbulove slavuj se napije mirisne uzdisajne rose, te line pesmu iz dubina svog zaljubljenog srca. Ta pesma, puna rosnih uzdisaja i neodoljivih slavujevih priželjaka, dopre do zore, i ova se prene oda sna i prospe po nebu svoje zlato i svoju rumen. Kako su prečišćene te dve ljubavne želje, kako su proceđena ta dva ljubavna uzdisaja! I kakvi su to destilacioni aparati kroz koje se oni pročišćuju — zumbul, slavuj, zora! I dvoje dragih slušaju slavujsko priželjkivanje, i

opet uzdah njen i moj
jedan drugog vija!

I što oni više slušaju, sve bolje razumevaju što slavuj peva, u stvari sve bolje čuju svoje uzdisaje kroz pesmu slavujevu. Ima li gde pesnika u svetskoj lirici od kojega slavuj vrši lepšu i plemenitiju funkciju?

Eto kakva je Zmajeva pesma *Tajna ljubav!* A sada, puni uzdisaja, zumbula, slavuja, zore i proleća kao kakvih amajlija, pridimo pesmi *Tajna* Jovana Dučića:

Naše dve ljubavi pune kobne moći,
od svijui skrivene, žive u svom stidu,
kao pod zvezdama, zaspali u noći,
dva mirna pauna na starinskom zidu.

— — — — —
I tako dve naše ljubavi očajne,
ognute lažju večitom i niskom,
stoje nemih usta u dnu naše tajne --
dva crna pauna na zidu starinskom.

(*Sabrana dela*, II, str. 20—21)

Ljubav upoređena sa paunom! Ta ptica nije kao slavuj, koji je sav u grlu, sav u čaru i čežnji svojih modulacija, nego sva u repu, u sjajnim prelivima svoga perja, a takva je cela Dučićeva poezija!

V RAZGOVORI PESNIKA SA SLAVUJEM

Dok u helenskom pesništvu slavuj igra veliku ulogu, u rimskom on je samo elegičar koji oplakuje sudbinu svoga sina. Osim toga u njih su apornitose izmenjene: Prokna je pretvorena u lastavicu, a u slavuja Filomela, na primer u Ovidija, koji je u svojim *Metamorfosama*, gde je prikupio i pesnički obradio različne mitove koji se završavaju pretvaranjima, obra-

dio u mit o Tereju, Prokni i Filomeli (VI 424–674, vid. i nje-gova dela *Am.* II 6,7, *Fast.* II 853 ss, *Trist.* XII 9 s; upor. i *Verg. Buc.* VI 78, *Georg.* IV 15 ss). Novine i originalnosti nalazimo samo u dvema pesmama u zborniku *Poetae latini minores* recensuit et emendavit Aemilius Baehrens vol. V, Lipsiae MDCCCLXXXIII (in aedibus B. G. Teubneri) pg. 363–357 i 368–370. Obe imaju naslov: *De Philonela* (= O slavuju).

U prvoj, koja se može pripisati pesnikinji Euhერიji ili kome njenom savremeniku, pesnik ističe glasove pojedinih ptica; on poznaje ćukanje ćuka, hukanje sova, kliktanje orlova i sokolova, cvrkutanje vrabaca i ostalih cvrkutića, cvrčanje brzelja, previjanje lastavica, čiktanje senica, ćurlikanje ševa, čoktanje koso-va, pupanje pupavaca, gakanje vrana, graktanje gavranova, krećanje svraka, kreštanje kreštalica, kliktanje i totrkanje žunja, šištanje vijoglava, pištanje pištalice, kukutanje kukavica, kleptanje roda, ciktanje ždralova, bukanje bukavaca, vrećanje barskih šnjuka, gukanje golubova, gugutanje gugutaka, grgutanje ili grkanje grlica, kukurekanje petlova, kakotanje i rakoljenje kokoši, kaukanje i pućkanje ćuraka, šobotanje paunova, pućpurikanje prepelica, četverikanje jarebica itd., ali od svih ptićijih glasova slavujev glas je najumilniji, i zato mu odmah u početku odaje pohvalu i kao pevaču i kao svome tešiocu:

Dulcis amica veni, noctis solatia praestans,
inter aves etenim nulla tui similis.
Tu, philomela, potes vocum discrimina mille,
mille vales varios rite referre modos.
Nam quamvis aliae volucres modulamina temptent,
nulla potest modul'os aequiperare tuos.
Insuper est avium spatius garrire diurnis:
tu cantare simul nocte dieque potes =

Dodi mi, preslatka drugo, u noćima uteho draga,
pregledaj ptice sve, nijedna nije k'o ti.
Tvoj se, slavuju, glas u hiljadu preli-va boja,
kraj svih p'omena tih, svaki je preliv ti lep.
Ako i druge ptice melodije tolke liju,
nijedna ne stiže još tvoj melodičan poj!
Dok sve ostale ptice u vremenu brbljaju dnevnom,
jedina pevušiš ti obdan i vascelu noć.

Druga pesma, kojoj je početak *Sum noctis amica*, ispevana je u obliku razgovora sa slavujem. Pošto je iznizao sve odlike grla slavujeva i zaključio da slavuja u pevanju nijedna druga ptica ne može natpevati, pesnik ovako završava:

Gloria summa tibi, laus et benedictio, Christe,
qui praestas famulis haec bona grata tuis =

Najveća tebi slava i hvala i blagoslov, Hriste,
slugu što obdari svog blagom premilim tim!

Kao latinski, sa slavujem se razgovaraju i srpski pesnici. Kao Euhherija, i Đura Jakšić je, u doba kad je bio najteže unižavan i progonjen, u slavuju imao najboljeg i najslađeg tešioaca, kao što to pokazuje pesma *Na Liparu*, „jedna od najplemenitijih proleterskih pesama na svetu“ (I. Sekulić) i najpouzdaniji neven-venac besmrtnosti kojim se pesnik odužio svojim pticama tešilicama. Kako su baš one i izazvale tu pesmu ispričao je sam pesnik Svetislavu Vuloviću, koji je to zabeležio u svojoj studiji o pesniku. Bilo je to u vreme kad je Đura došao u Sabantu, kamo je za kaznu premešten, god. 1866. „Bila je krasna majska noć, osuta zvezdama, obasjana mesečinom. Đura je ležao u avliji školskoj na travi. Bio je sam — svi su mu u kući spalivali. Tih povetarac donosio mu je miris od lipa i cveća i hladio mu vrela grudi. Sve je bilo čarobno, milo, i on je osećao slast od te miline — i opet mu je bilo na srcu tako teško da je hteo plakati . . . Već je bilo blizu po noći. Tada ujedanput zapevaju slavuji iz obližnjeg gaja. A pesnikovo se srce otvori i u bonom milju udesi ovaj duet sa pticama“ (Sv. Vulović *Celokupna dela I*, Biblioteka srpskih pisaca, str. 278). Kao onaj latinski pesnik, i Đura se u dva maha obraća ugodljivim slavujima kao svojim jedinim drugarima i kao starim poznanicima u svome novom boravištu: u prvi mah pita ih da li su mu došli kao srodnici ili zato što su ih, kao i njega, srdoboni jadi otrovali, a drugi put im, pošto je od njih čuo, odgovor prijatan kao med, bolno saopštava da mu se, zbog ljudske pakosti „mesto srca uhvatio led“, a stare poznanice, milokrvne tešilice, svaki put mu odgovaraju svojom zvukoliskom dvorbom i ugodbom:

Prva strofa

Mi smo male
al' smo znale
da nas neće
niko hteći,
niko smeti
tako voleti
kao ti . . .
— čiju čii!

Druga strofa

S belom bulom,
sa zumbulom
šaren — rajem,
rajskim majem,
cvećem, mirom,
sa leptirom,
letimo ti mi
srca topiti . . .
— čiju čii!

Đura zacelo nije čitao Aristofanovih *Ptica*. Ali zar vam se ne čini da je čijući njegovih slavuja, ustvari radi slika skraćeno čiju čiju čiju čiju čiju čiju čiju čiju čii, isto što i Aristofanova slavuja tio tio tio tio tio tio tio? U dva tako rastajljena i različna vremena dva toliko bliska slavujiska prijatelja! Čijućijanje srpskog i tiotijanje helenskog slavuja jeste izraz jednog srca u dva razna vremena!

Slavuj budizora bio je Đuri Jakšiću najmilija ptica. U pesmi *Potok žubori* ona svojim pevanjem, zajedno sa ševom, Šelijevom

i Ajhendorfovom pticom, zaliva pesnikovu najdublju sreću. Kao i gore pomenuti latinski pesnik što se sa zahvalnošću obraća Hristu „Gloria summa tibi . . . Christe“, i Đura se u dubokom osećanju sreće obraća Bogu:

A slavuj peva, ševa pripeva
 rajskog pevanja najlepši poj . . .
 „Jesi li srećan? . . .“ pitao sam se.
 Srećan sam, srećan! . . . O Bože moj!

Slavujima se obraća i Aleksa Šantić, ali ne da mu pesmom zaliju sreću, nego zbog odlaska sreće, u pesmi *Moje tice, zbogom!*

Slavuji laki! Kada magla ode,
 proleće zlatno zatrepti u lugu,
 leptiri prvi kad se skoro rode,
 u mome vrtu zapjevajte tugu!

Ja nemam više plavih jorgovana
 ni ruža da vas na sastanak zovnu . . .
 svijetli praznik vaskrsnijeh dana
 meni doć neće kroz maglu olovnu.

VI SLAVUJ KAO SIMVOL PEVAČA, SVIRAČA, PESNIKA I MUDRACA

U helenskih pesnika slavuj se pojavljuje i kao simbol pevača i svirača.

Takav je slavuj u mitu o tračkom pevaču i sviraču Orfeju, sinu Linova unuka Eagra i muze Kaliope. Magijom svojih zvukova Orfej je preobražavao kosmički poredak, pitomio divlje zveri i pokretao kamenje i drveće. Svojom svirkom i pesmom umilostivio je Persefonu, i ona mu je dopustila da iz Donjeg Sveta povede sa sobom svoju ženu Euridiku, ali pod uslovom da se ne sme osvrnuti dok ne iziđu na gornji svet. Kad su ga Traćanke menade u mahnitosti rastrgale, bace mu glavu i liru u reku Hebar. Telo su sahranile Muze, a glava i lira su dospale u Egejsko more i, naposletku, prispele na žalove Lezba, kod grada Antise, i tu su Lezbljani glavu zakopali, a liru stavili u hram Apolona, boga pevanja i svirke. Za tu pažnju, govorilo se, Lezbljani su na poklon dobili pesničku i muzičku obdarenost, a lezbljanski slavuji pevaju umiljatije, glasovitije i slađe no slavuji u ostalim helenskim krajevima (Westermann *Paradoxographi* 62; Verg. *Georg.* IV 523 i dd; Ovid. *Metam.* XI 50 dd; Luc. *Adv. indoct.* 11). To isto pričalo se o grobu Orfejevu u Trakiji (Paus. IX 30, 6). Ako je, dakle, stradao Orfej, nisu stradali zvuci njegove lire: oni i dalje izviru iz grla slavujskih.

Drugi slavni trački velikomučenik pevanja bio je Tamirid, o kome Homer priča da su ga Muze, zato što se usudio da se s njima nadmeće u pevanju, oslepile i lišile ga pevačke obdarenosti :

Kad je od Eurita kralja iz grada Ehalije iš'o, —
jer se zarek'o on i pohvalio da će i same
natpevat' Muze, a njima je Div egidonoša otac.
One se rasrde na to i njega učine slepim,
divno mu pevanje uzmu i kitare liše ga zvonke.

(Il. II 596—600)

Kao Orfeja, i ovoga pevača dovela je helenska mašta u vezu s našom pticom. Platon u *Državi*, na usta Erova, izlaže mit kako pojedine duše odabiraju živote: dok je Orfejeva duša, ne hoteći da se rodi od žene, jer je mrzila žene što su joj nekad život uzele, odabrala život labuda, Ajantova duša život lava, Agamemnonova život orla, Tersitova život majmuna, duša Tamiridova odabrala je život slavuja (X A—C), zacelo zato da u slavujskom obliku produži svoje pevanje.

Da je slavuj bio u prisnoj vezi s Apolonom, bogom pevača i svirača, doznajemo iz Alkejeve *Himne Apolonu*, gde se peva kako Apolon sa zlatnom mitrom na glavi i s lirom u ruci, na labudovim kolima, iz Hiperborejske zemlje dolazi u Delfe uz učešće cele prirode: uz pevanje slavuja i cvrkutanje lastavica, uz pocvrkivanje zrikavaca i žuborenje Kastalije i Kefisa (fr-i 2—4 Bergk).

Blisku vezu slavujevu s Apolonom obeležava i Aristofan u onim lepim anapestima što ih pupavac peva slavuju, a prati ga frula Iza pozornice:

De, premila drugo, odà sna se preni
i pevanju svetom izvor otvori,
što navire bolno iz usta božanskih
kad kljunićem sivim plačeš i cviliš
u pesmama zvonkim za mojim i svojim
za Itijem tužnim!

Kroz gusto se lišće tetivike bele
čist glasak do Divovih razleže dvora,
zlatkosi onde sluša te Febo,
na tužaljke tvoje odgovara svirkom
što s lire od slonove kosti je lije,
hor bogova vodi.

A s besmrtnih onih sveštenih usta
u skladu se vije
božanski lelek blaženih bića.

(Ptice, st. 209—223)

Taj aristofanski motiv o slavuju koji ume da gane i stanovnike nebeske, nalazimo u Kostićevoj pesmi *Danici*:

Od davna su slavuji	priželjkuju u želji,
u noć pevali,	u tuzi suviše,
od davna o danici	priželjkuju od davna,
o zori snevali;	i gle! — priželiše.

Priželiše; već želja
i zvezdu dohvati,
al' želja će je opet
u zvezde kovati.

Kao u rosi kojom zaštitnice pesništva, Muze, krope jezik obdarenoj deci kad se rode da im s usta teče blaga reč (Hes. *Theog.* 81—84), ili kao u medu, tako je helenski svet i u slavuju gledao znamenje pesničke umetnosti, rečitosti i mudrosti.

Kao znamenje pesničke umetnosti nalazimo ga u Hesiodovim *Poslovima i danima*:

Jastreb kandžama zgrabi slavuja šarena vrata,
u oblak njega ponese i reči mu prozbori ove.
Gorko je cvileo slavuj, jer oštra kandža ga svega
bila izbola. A jastreb k'o tiranin tada mu reče:
„Zašto, budalo, vičeš? Ta mnogo jači te nosi!
Ja te nosim kud hoću, od pesme ti pomoći nema!
Mogu te jesti, a mogu i slatku ti dati slobodu.
Lud je onaj ko želi da s dušmanom bori se jačim;
nikad pobediti neće, a stradanje biće mu strašno.“

Slavuj koga tu jastreb hvata i prema njemu bezobzirno postupa po pravu jačega nije niko drugi nego sam pesnik Hesiod, koji u navedenim stihovima obeležava svoj teški položaj u koji su ga dovele samosione i podmitljive sudije na koje se on u svom spevu gorko žali.

Kao što se za Pindara pričalo da su mu, kad je kao dečak na Helikonu zaspao od umora, doletele pčele i stale graditi med na njegovim ustima, nagovešćujući time slast njegovih pesama (Ael. *Var. h.* XII 45), a slično i za filozofa Platona (Cic. *De divin.* I 36, Plin. *Nat. h.* XI 18, Ael. *Var. h.* X 21, XII 45), tako je priča ljupkim čarom iskitila i mladost pesnika Stesihora: dok je još dete bio, doleteo je na njegova usta slavuj i počeo pevati, navešćujući time da će jedared s tih usta poteći pesme pune slavajske miline (Plin. *Nat. h.* X 82). Bakhilid u svojoj III-oj epinikiji, posvećenoj Hijeronu Sirakušaninu, naziva sebe „ljupkoglasnim slavujem Kejskim“ (st. 97—98), a elegičar Hermesijanakt, rodnom iz Kolofona, u svojoj *Leontiji* kaže za Saphu da je „slavuj himni“ (st. 49). U jednom svom epigramu Ijon zove Euripida „medoglasnim slavujem pozornice“ (*Anth. Pal.* VII 44). Za nadgrobni stub na grobu Sirakušanina Rintona, osnivača flijakografije (vesele tragedije) u vreme Ptolemeja Sotera, ispevala je Nosida, poslednica Sapphina iz epizefirske Lokra, ovaj epigram:

Slatko se nasmej kad prideš i rečju me pozdravi milom!
 Iz Sirakuse sam ja, Rinton je ime mi, znaj!
 Sićušan bejah ti slavuj u službi Muza, al' pesmom
 šaljivom ubrah ti ja stručak bršljanov lep.

Kao znamenje mudrosti, a naročito pronalazačke pronikljivosti, nalazimo slavuja u Euripidovu *Palamedu*, iz kojega je sačuvan i ovaj odlomak:

Ubili ste, ubili ste,
 o Danajci, prvu mudrost,
 slavlju Muza, koja nikom
 zla nikakva ne učini.

(Nauck frg. 588)

Ta „slavlja Muza“ nije niko drugi nego Palamed iz Nauplije u Argolidi, koji je, kao i Prometej, u celoj starini važio kao uman pronalazač, i njegovo ime često je služilo kao karakteristika ljudi pronalazača (Plat. *Phaedr.* 261 D). On je učestvovao u borbama za Troju i zbog spleta i kleveta Odisejevih bio osuđen i pogubljen. Njegova sudbina bila je veoma podesan predmet za dramsku obradu, i njega su dramatisali i Eshil i Sofokle i Euripid. Kad je Sokrat bio osuđen da ispije otrov, atinska demokratija ubrzo se pokajala za svoje sramotno delo. Da bi dali izraza svojoj žalosti, Atinjani su zatvorili rvališta i vežbališta, tužioca Meleta osudili na smrt, a ostale tužioce prognali i Sokratu podigli statuu (Diog. L. II 43). Bilo je sasvim prirodno što je Sokratova sudbina, kao što se to dešava i u Platonovoj *Odbrani Sokratovoj*, upoređivana sa sudbinom Palamedovom. I kad je Euripidov *Palamed*, uskoro posle smrti Sokratove, ponovo prikazivan, svima se gledaocima nametala slična sudbina Sokratova, a kad je hor zapevao navedene stihove svima se prisutnima lice orosilo bujnim suzama (Pisac hipoteze uz Isokratova *Busirida*; Diog. L. II 44). Atinjani su, dakle, i u nepravično osuđenom Sokratu videli slavuja, miljenika Muza, koji je nevin pogubljen.

I srpski pesnici uzimali su slavuja kao znamenje pesničke obdarenosti. Darwin, pa i mnogi ostali posmatrači ptičijeg života opazili su da ptice koje se odlikuju lepotom pevanja gube otprilike u veličini i snazi, u šarovitosti i lepoti perja isto onoliko koliko im je priroda dala lepote glasa. „Mora se primetiti“, kaže Darwin u *Poreklu čovekovu*, „da su samo malene ptice prave pevačice. Isto tako vredno je primetiti da su ptice pevačice veoma retko nakićene sjajnim šarama ili drugim kakvim ukrasom. Zato se čini da lepota i snaga pesme i svetlo perje jedno drugo zamenjuje.“

Na to Darwinovo zapažanje Laza Kostić nadovezuje ovo razmatranje o slavuju kao simvolu pesnika koji je izgubio očni vid, ali zato stekao vidovitost srca i duha:

„Uzmite samo slavu! Kako je malen, kako je nenakićen, kako je neodeven, kako je neugledan! Sav se izgubio u pesmi. Svu šarovitost, sve prelivne otsjaje, svu divotu sunčevu zbio je on u svoje neiscrpivo grlo, u svoje divno priželjkivanje! Njemu bi čisto smetalo da mu je perje šarenije. Kao da se boji da bi mu se ženka mogla zagledati u šarenijeg, a ovako je on čuva za sebe samo pesmom, a u pesmi, to zna, nema mu premca. Pa baš i da se ne boji takmaca, kao da ne bi mogao podneti ni toga da mu se ženka zagleda u njegovo perje, pa da razdragana kakvom taštom, sujetnom šarom, ne prečuje možda kakav sitni, minoviti previjak njegovog priželjka. Pa još da se možda taj prečulak, ta nepažnja, prenese na slavujiće, što se začinjua u jajima, što ih ženka leže!

U pevačica je sasvim izvrnuta narav, izvrnut sav značaj lepota i silenica. Krasota i divota je unutra, a hrapavi glas lepota izvrnuo se u pevačica napolje, te postao perjem, prostim, nemilim, jednostrukim, nešarnim, istim, kao što je glas u onih; pa i snaga silenica ušla je sva u glas, upila se sva u pesmu lepota, sva snaga, sva vrlina, sva lepota, sav „bijes“ ostalih slegao se slavuju i ostalim pevojkama u srce, tu se kristalisao u neokrunjive, neizbrojive brojnice kristala, u večitu pesmu što im se niže iz grla, te daruje i blagosilja ceo svet svojim prebogatim blagom, divnim plodom sretnog ukrštaja, komu je ličan.

Pa zar nije i ljudski slavuj, zar nije i pesnik istog značaja, iste sudbine. Zar ne bi i on, kao i pernat mu drugar, u jedinjoj brizi da svojim rođenim, neumrlim, duševnim blagom, zanemario tekovinu, koja spolja život održava? A u čoveka je, po dosadanjoj uredbi društvenoj, imanjanje, tekovina ono što je u ptice perje; jer dovoljna tekovina ujemčava onu ugodnost što je nužna da se slobodno razvije, da se neguje i održi snaga i zdravlje tela. Pesnik, bar lirski pesnik, nema ni vremena ni volje da se brine o toj stvari svoga života; njegova je briga sva o pesmi kojom hoće ženci da ugodu, kojom hoće da veseli, da usreći svet. Zato su prvi, najvredniji pesnici, u najpesmovitijeg među mlađim narodima, u Srba, — guslari, slepci, prosijaci“ (*Osnova lepote u svetu*, u Novom Sadu 1888, str. 48—49).

Da i naši pesnici smatraju pesnike kao ljudske slavuje, za to ćemo navesti dve potvrde.

U svojoj *Pesmi poslanici Andriji Kačiću Miošiću*, ispevanoj povodom stogodišnjice Kačićeve smrti, Petar Preradović kaže za dubrovačke pesnike ovako:

U Dubravi slavnoj kada mile
slavulj-ptice žubor popustile,
ti poprmi gusle javorove,
te se spusti moru niz bregove.

Aleksa Šantić, u svojoj pesmi *Strašna noć* . . ., koja se odnosi na noć smrti njegova brata Jakova, svesrdno se moli Bogu:

Čuvaj mi, Bože, pjesnika mog,
o čuvaj, Bože, slavuja mog.

Ne ubi, Bože, slavuja svog;
strašna je ovo noć!

Na jadnim rukama mojim
umire pjesnik moj,
umire slavuj moj . . .

VII SLAVUJ KAO SIMVOL SAMOG PESNIČKOG DELA

U Helena su i sama pesnička dela obeležavana kao slavuji. U jednom svom epigramu Kalimah kaže svom pokojnom prijatelju Heraklitu:

Udes ti pomenu neko, Heraklíte družé, i oko
suzna mi orosi kap, — setih se koliko put
sunce zateče nas u ćaskanju slatkom. O diko
svog Halikàrnasa, gle: davno si, davno već prah,
ali tvoji slavuji još poju, i na njih ti nikad
svoju ne baci pest silni grabljivac Had!

Dodajmo još da i neki nepoznat pesnik u jednom svom epigramu govori o „Alkmanovim slavujima koji nežno pevaju“ ili, ako se lekcija *θηλυμελεις* zameni lekcijom *θηλυμανεις*, „koji gore od ljubavne žudnje“ (*Anth. Pal. IX 184*), a pod tim slavujima on razumeva Alkmanove pesme.

Slavuja kao znamenje samih pesama uzimaju i srpski pesnici. U Laze Kostića, na primer, slavuj je ne samo simbol prave pesničke obdarenosti nego, kao i u Kalimaha, i karakteristika i znamenje samog pesničkog dela. Savršenu lirsku pesmu on zove slavujankom. Gradiva za teoriju slavujanke on je obilno dao u svojoj kritičkoj studiji *O Jovanu Jovanoviću Zmaju* (Zmajovi), njegovu pevanju, mišljenju i pisanju, i njegovu dobu. Sombor 1902. Tu on razvija i dokazuje svoju tezu o Jovanovićevu pesničkom antagonizmu, o njegovoj pesničkoj enantiotropiji, tj. o borbi dveju duša u njemu, dveju različitih, upravo protivnih naravi, takoreći dvaju ljudi, dvaju suparnika. Kao što je poznato, Jovan Jovanović nazvao se Zmaj kad je uređivao šaljivi list *Zmaj*, i taj mu se naziv tako dopao da ga zadržao kao svoj nadimak i spojio ga sa svojim imenom — Zmajova. Međutim, prava i najlepša osobina njegova pesničkoga genija nije bila zmajaska, nego slavujaska.

„Ti znaš“ — kaže Kostić, „da je meni u našega slavjenika samo Slavuj pravi, veliki lirski pesnik, a nikako Zmaj, da

su meni samo slavujanke lepe, a zmajovanke da nisu po mome kusu, osim nekih vrlo retkih, koje, kao izuzeci, samo potvrđuju moje pravilo“ (str. 446). Kad se obrati pažnja na Kostićevo isticanje i objašnjavanje Jovanovićevih pesama u kojima ima prave lepote, slavujске miline i slavujске medovine, kao i na ukazivanje i analisanje onih koje nisu drugo nego zmajske otresine, onda se nameće zaključak da su slavujanke pesme koje su potekle iz pravog, neodoljivog pesničkog osećaja, pesme što ih je ispevao nadahnut liričar, pesnik srca i osećaja, slavuj, čiji glas dopire u beskonačnost, u večnost, i čija je vila pitoma, umiljata, milostiva i na srcu žalostiva, željna da svaku žalost ublaži, da svakom bolu nađe melema, a svakoj uvredi ustuk i zagladicu. Dok su slavujanke „čedo zadahnuća, zanosa, inspiracije“, „prava večita glasonoša između neba i zemlje“, zmajevka ili zmajovanka jeste pesma koja nastaje kad se zmaj otme i nametne i učutka slavuja. Slavujска žica u Jovanovićeve lire jeste pravo lice pesnikove prirode, a zmajska nije drugo nego njeno naličje.

U prirodi Jovanovićeve pesničke duše Kostić je zapazio osetljivog zmaja i bogodanog slavuja, i cela njegova studija nije drugo nego prikazivanje kako su se te dve struje otimale o vladu u Zmajevoj duši, kako se Zmaj presnom oporinom svojih zmajevki nametao slavuju, ulazio mu u reč, bunio ga, prekidao i „popravljao“ njegovo umiljato, glasovito, neodoljivo priželjkivanje, kao što kakav neznajša nezgrapno dopunjuje odlomak neke starinske božanske statue, i kako se slavuj milinom i lepotom svojih pravih, ovejanih slavujanki otimao od zmajeva nametanja, od njegova dopevanja i pripevanja. Kao u Omara Hajama, persijskog pesnika iz XII-og veka, i u Jovanoviću bila su dva čoveka. *Jova* i *Zmaj* ili *Slavuj* i *Zmaj*, onaj koji je on zaista i onaj kakav je on hteo da je. Međutim, kao što Kostić pokazuje, Jovan Jovanović je „pored sve svoje volje, svog urođenog i neodoljivog nagona da se šali, da zadirkuje, da pecka ipak bio u osnovi milostiva srca“, i ta milost je „u odsudnom času navek bila jača od svraba šaljivosti“ ili je „bar odmah našla leka ubodu svoje šaljive žaoke, u obilatoj spremi svoje duhovite dosetljivosti“ (str. 15). Ali, „što se više meša Zmaj u šalu našega slavljenika“, kaže Kostić, „postaje ta šala sve oštija, sve oporija. Od onog pravog, osetljivog, dubokog pesničkog humora, što ga nalazimo u njega u nezmajskim časovima, postaje zajedljiva satira. Žaoka joj sve žešće pali, zubi joj sve dublje ujedaju“ (str. 179). Jovan Jovanović bio je stvoren „da bude slavuj, a on silom navalio da bude zmaj“ (str. 19). Naklonost da peva mačeve i bojeve, da zajeda i ujeda, što je inače Zmajev zabran, ometali su ga da ostane u slavujскоj oblasti. „Ali kad prestane boj, kad obrvaju rane, tu se sme malo čuti i slavuj. Gde počinje bol, patnja i muka, tu je već slavujevo carstvo (str. 109). Zbog te zmajske naklonosti Jovanovićev hu-

mor nije mogao zaroniti u one dubine, gde se osmejak sastaje sa suzom, a to je prava oblast slavujeva. Ta dva osećanja, slavujsko i zmajsko, ne mogu u isti čas opstati jedno uz drugo, ne mogu obadva biti prava; samo je slavujevo pravo, a zmajsko je tobožnje, pretvorno, silom navrnuto ili silom održano u životu. „Prava vila našega slavljenika, ona slavujka, bila je navek protivna svakoj refleksiji, svakom dužem razmišljanju. Kad god joj srce zaigra, ona to odmah otpeva, i to je najlepše, najvekovičije. Ali čim stane razmišljati, umeša se „zmaj“ i sve pokvari. Što više, „zmaj“ razmišlja i mudruje, sve crnje i gore“ (str. 401). Kad je Laza Kostić video jamačno najmlađu, upravo najstariju poslednju sliku Zmajevu, njemu se činilo da iz Zmajevih očiju izleću sve same slavujanke, tek zamišljene, nedopevane, jedna drugu vija, jedna se za drugom gubi, pa će se tako razlaziti i sretati, dok se kadgod, u nekoj večnosti, ne smire za navek, u „entropiji“ duševne „vasione“ (str. 450).

Pesnički rad Jovana Jovanovića Zmaja nije s jedne strane dosad niko tako oštro ocenio kao Laza Kostić, ali s druge strane zaista nije niko kao on s toliko razumevanja izneo njegove lepote i odlike, i od cele Zmajeve poezije promenljivosti vremena i ljudskog ukusa odoleće samo ono što je on našao da je u njoj slavujsko.

Beograd.

M. N. Đurić.

Prikazano 30-X-1950 na sastanku članova Instituta SAN za proučavanje književnosti, 15-XII-1950 na sastanku članova Antičke sekcije Istoriskog instituta SAN i 6-II-1951 na sastanku prirodnjaka u Zoološkom zavodu Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

ZUSAMMENFASSUNG

M. N. Đurić: DIE NACHTIGALL BEI DEN GRIECHISCHEN,
RÖMISCHEN UND SERBISCHEN DICHTERN

Wie in der griechischen und römischen, so ist auch in der serbo-kroatischen Dichtung die Nachtigall eine der auffallendsten und sangesreichsten Vögel geworden. Im ersten Kapitel betrachtet der Verfasser die Nachtigall als Singvogel, der durch ihren hellstimmigen und schmelzenden Gesang die Phantasie der griechischen und serbokroatischen Volkstämme zu dichterischer Tätigkeit befruchtet hat. Der Nachtigallengesang hat eine glänzende Schilderung und Verherrlichung erst bei Plin. *N. H.* X 29, 81ss gefunden. Von dieser Stelle in der antiken Naturwissenschaft wurde der slavonische Dichter Antun Kanižlić zur Schilderung des Nachtigallengesanges in seiner *Sveta Rožalija* am glücklichsten inspiriert. Im zweiten Kapitel erörtert man die Apornithosenidee, welche das Lied der Nachtigall als die rührende Klage eines verwandelten Weibes auffasst. Diese Idee hat sich von uralten Zeiten in der serbischen Dichtung jugendkräftig erhalten. Im dritten Kapitel betrachtet man die griechischen Dichter, welche die Nachtigall als Botin des süssduftenden Frühlings begrüßen, und werden Parallelen in der serbischen Dichtung behandelt (Die Volkslyrik, B. Radićević, J. Grčić-Milenko, A. Šantić, M. Jakšić, M. Rakić). Im vierten Kapitel wird die griechische und serbische Lyrik (J. Jovanović Zmaj, L. Kostić) hervorgehoben, welche sich auf die Nachtigall als Symbol der Liebessehnsucht bezieht. Bei den römischen Dichtern erscheint die Nachtigall nur als Elegiker. Neuheiten finden wir nur in zwei späteren Gedichten (Baehrens *Poetae latini minores*, vol. V pg 363 ss, 368 ss), von denen in der ersten die Nachtigall als Sängerin und Trösterin verherrlicht, in der zweiten ein Gespräch mit der Nachtigall geführt wird. Mit diesen Gedichten werden, im fünften Kapitel, drei Gedichte aus der serbischen Lyrik (Đ. Jakšić, A. Šantić) in Parallele gestellt. Im sechsten Kapitel betrachtet man die griechische und serbische Dichtung (Petar Preradović, L. Kostić, A. Šantić), in welcher mit der Nachtigall als einer gottbegnadeten Kunstmusikerin unerreichbare Instrumentalkünstler, Sänger, Dichter, Redner, Denker verglichen werden. Im siebenten Kapitel erörtert man die griechische Lyrik, in welcher auch das Lied des Dichters als Nachtigall bezeichnet wird. Solche Bezeichnungen finden wir auch im serbischen Schrifttum. Es kommt hier zunächst Laza Kostić in Betracht, einer der grössten serbischen Dichter und Denker, der in seiner geistvollen Studie über J. Jovanović Zmaj die schönsten und am tiefsten inspirierten Lieder desselben Dichters als Nachtigallenlieder charakterisiert und sie, im Gegensatz zu seinen politisch gefärbten Gedichten, als *slavujanke* bezeichnet.
